

Wij rijken en de armoede

Notities over wat we kunnen doen zonder grote offers te brengen

Jos Philips*

Armoede is één van de dringendste sociale problemen waarover de ethiek iets te zeggen moet hebben. Eén heel belangrijke ethische vraag in verband met armoede is wat rijke individuen ertegen moeten doen. Dit paper, dat deel uitmaakt van een groter project over deze vraag, gaat over een verwante kwestie: welke voor armoedebestrijding relevante beperkingen kunnen rijke individuen bij de besteding van hun geld zoal in acht nemen zonder dat dat voor hen enig (groot) kwaad met zich mee brengt? Ik onderzoek onder andere de stellingen dat rijken, zonder dat het voor hen enig (groot) kwaad oplevert, doorgaans tienden kunnen geven en binnen hun ecologische voetafdruk kunnen leven; heel kort zeg ik iets over het kopen van fair trade producten. In het paper ga ik uit van één bepaalde theorie over wat een goed leven is; maar ik zal ook kort ingaan op de vraag of de onderzochte stellingen met andere theorieën van goed leven te verenigen zijn.

Inleiding

Als de 'echte wereld' ook maar iets te zeggen heeft over de lijst van uitdagingen voor de filosofie, moet hoog op die lijst het probleem staan wat wij rijken moeten doen voor de talloze armen van de wereld. Omdat dit echter voor een klein paper zoals dit wel een erg groot probleem is, wil ik mij een bescheidener maar, zoals ik verderop zal toelichten, wel verwante taak stellen en betogen dat wij rijken bepaalde dingen voor de armen kunnen doen zonder dat ons eigen goede leven er ernstig onder lijdt. Preciezer, uitgaande van een bepaalde visie op goed leven, wil ik betogen dat wij rijken zonder grote schade voor ons eigen goede leven, veel geld kunnen weggeven aan de armen en bovendien bij de besteding van ons geld bepaalde beperkingen in acht kunnen nemen die voor de strijd tegen armoede zinnig zijn.

In dit paper *vertrek* ik vanuit een bepaalde visie op wat een goed leven is. Dat kan echter de vraag oproepen, of wat ik hier doe nog wel filosofie is. Filosofisch is iets, zou ik willen opperen, als het wezenlijk denken is over wezenlijke vragen - zoals bijvoorbeeld Kants reflecties over de vragen 'wat moet ik doen?' en 'wie is de mens?'. Maar ook zou men het nadenken wezenlijk en filosofisch moeten noemen dat over wezenlijke vragen iets wil zeggen dat voor ons leven werkelijk betekenis heeft; en zo ook het nadenken dat de betekenis voor ons leven wil vergroten van bepaalde andere reflecties over wezenlijke vragen. In deze zin pretendeert wat ik hier doe filosofisch denken te zijn. Preciezer: het accepteren van een bepaalde visie op goed leven is vaak nog weinig betekenisvol in deze zin, dat het nog maar weinig zegt over wat iemand zonder zijn eigen goede leven ernstig te schaden concreet voor de armen kan doen. Daar probeer ik meer duidelijkheid over te krijgen.

Ik stel de volgende visie op goed leven voor: iemand heeft een goed leven dan en alleen dan indien hij voldoende reële keuze heeft tussen projecten waarin hij de meeste van zijn centrale capaciteiten tot op zekere hoogte kan ontwikkelen. Met 'projecten' bedoel ik een

* junior onderzoeker, vakgroep filosofische ethiek, Radboud Universiteit Nijmegen; j.philips@phil.ru.nl
Voor commentaar bij eerdere of latere versies van dit paper dank ik hartelijk Mary Biezeman-Roest, Janske Hermens, René Nuijs, Giel Philips, Paul van Tongeren en Toon Vandeveld. Natuurlijk komt de voorliggende tekst geheel voor mijn verantwoording.

relatief samenhangend geheel van activiteiten, zoals het onderhouden van een gezin of het bespelen van een muziekinstrument; en iemand heeft een reële keuze uit projecten wanneer hij zowel een aantal betekenisvolle projecten heeft om uit te kiezen als het vermogen om eruit te kiezen. Met iemands centrale capaciteiten denk ik aan bijvoorbeeld datgene waar hij op emotioneel, sociaal, of cognitief gebied zoal toe in staat is. Deze vermogens moeten betekenisvol uit de verf kunnen komen, maar ik laat in het midden wat dat precies inhoudt. Tenslotte, bij alles wat ik hier over een goed leven zeg, vooronderstel ik dat iemand, om een goed leven te kunnen hebben, voldoende te eten moet hebben, niet door onveiligheid of ziekte moet zijn bedreigd, enzovoort; want als dergelijke zaken niet het geval zijn, kan iemand geen reële keuze hebben.¹

1 De rijken kunnen tienden geven

Volgens deze visie op goed leven kunnen de meesten van ons -laat ons onszelf onflatteus 'middenklasse-Nederlanders' noemen- waarschijnlijk zonder ernstige schade aan ons eigen goede leven flink wat van ons inkomen en vermogen weggeven. Want het is plausibel dat iemand genoeg reële keuze heeft uit projecten waarin hij de meeste van zijn centrale capaciteiten tot op zekere hoogte kan ontwikkelen als aan voorwaarden zoals de volgende is voldaan: hij, of zij, moet, behalve beschikken over behoorlijke behuizing, voedsel en gezondheidszorg, ook kunnen kiezen tussen een aantal opleidingen en beroepen; een gezin kunnen stichten en vriendschappen kunnen aangaan; toegang hebben tot informatie over de wereld en tot politieke ambten; een sport kunnen beoefenen of een muziekinstrument bespelen; genoeg vrije tijd hebben en genoeg geld hebben voor de bioscoop en de trein naar de kust. Voor de meesten van ons zou nog aan dergelijke voorwaarden zijn voldaan al gaven we de helft van ons geld weg. Dat is in Nederland alleen niet zo voor degenen die men hier arm of bijna arm noemt, dat zijn degenen voor wie elke euro minder bijvoorbeeld betekent dat er geen geld meer is om kaas te kopen of om een kind mee te laten gaan op schoolreisje.

Al is het voor de meesten van ons mogelijk om veel geld weg te geven zonder dat ons goede leven er *nu* ernstig of substantieel onder lijdt, tegelijkertijd kunnen we meestal door veel geld weg te geven ons *toekomstige* goede leven wel degelijk schaden: ons kunnen in de toekomst tegenslagen overkomen die ons goed leven ernstig schaden en dat veel minder zouden hebben gedaan als we meer geld hadden gehad; dergelijke tegenslagen, denk bijvoorbeeld aan natuurrampen of ziektes, zijn slechts in sommige sociale settings, zoals zeer uitgebreide en stabiele verzorgingsstaten, nauwelijks of niet mogelijk, en in zeer vele sociale settings, waaronder ook de huidige Nederlandse toestand, wél mogelijk. Weliswaar zou het de Bill Gates onder ons ook bij tegenslagen in de toekomst niks uitmaken al had hij nog maar één procent van het geld dat hij nu heeft; maar voor de meesten van ons is dat niet zo. Van de andere kant is het ook niet zo dat elk weggeven van geld ons noemenswaard kwetsbaarder maakt voor toekomstige tegenslagen: we zijn daar alleen kwetsbaarder voor als we substantieel minder geld hebben dan we zonder onze giften hadden gehad. Daarin onderscheiden we ons van de armen of bijna armen, voor wie elke weggegeven euro een duidelijk grotere kwetsbaarheid voor tegenslag betekent.

Maar wanneer geven we zoveel geld dat we 'substantieel' minder overhouden en dus duidelijk kwetsbaarder worden voor tegenslag? Bijna iedereen zou zeggen: niet als we 0.1% van ons geld geven, wél als we 50% geven; en we kunnen proberen het gat dicht te rijden: als we niet duidelijk kwetsbaarder worden als we 0.1% geven, dan ook niet als we 1%, 2%, of 5% geven, zullen de meesten zeggen; en als we wél kwetsbaarder worden als

we 50% geven, dan ook als we 40%, 30%, of 20% geven. De grens van wat je geven kunt zonder duidelijk kwetsbaarder te worden voor tegenslagen die je goede leven kunnen aantasten, ligt dan ongeveer bij 10% - en dat heeft hiermee te maken dat dit zo ongeveer het laatste punt is waarop je nog geld hebt in ongeveer 'dezelfde orde van grootte'. We kunnen zeggen dat wij, en de mensen die ongeveer even rijk zijn als wij, zonder onze kwetsbaarheid erg te vergroten, *tienden* kunnen geven² - als men tenminste sommige bijklanken van dit woord, bijvoorbeeld dat het zou verwijzen naar een verplichte belasting, afschudt. Méér kunnen we niet geven; maar wél kunnen we ons, zoals we zullen zien, verdere beperkingen opleggen bij de besteding van ons geld.

Men kan een aantal bezwaren maken tegen het idee dat we *tienden* kunnen geven zonder dat ons goede leven, nu of in de toekomst, op de schop gaat.³ Allereerst zou iemand kunnen zeggen dat hij al 40% belasting over zijn geld betaalt, en dat het daarom niet klopt dat hij *tienden* kan geven zonder dat zijn goede leven in de toekomst veel kwetsbaarder wordt voor tegenslagen. Maar of iemand door wat hij weggeeft inderdaad veel kwetsbaarder wordt, moeten we bepalen we door uit te gaan van een situatie waarin hij niets weggeeft. En dat is een situatie waarin hij wel degelijk belasting betaalt. Immers, het is geen redelijk alternatief om geen belasting te betalen; en daarom kan het betalen van belasting niet gezien worden als een keuze waardoor iemand zichzelf al kwetsbaarder maakt voor tegenslagen, zoals de keuze om geld weg te geven dat wél is.⁴

Ten tweede. Veel rijken hebben, vooral als ze al wat ouder zijn, hun leven opgebouwd rondom bepaalde gegroeide vriendschappen en andere gegroeide projecten⁵ die om tamelijk veel geld vragen – om méér geld dan er nodig zou zijn om ‘voldoende reële keuze uit projecten...’ te hebben wanneer men uitgaat van enkele van de meest plausibele invullingen wat ‘voldoende reële keuze...’ is, invullingen zoals: kunnen kiezen tussen een aantal opleidingen en beroepen; een gezin kunnen stichten en (nieuwe) vriendschappen kunnen aangaan, en zo verder (ik heb boven een uitgebreidere opsomming gegeven). Om mijn eigen leven als voorbeeld te nemen, om een minimaal goed leven te hebben, kan ik er niet buiten om één keer in de zoveel tijd naar Brazilië reizen en mijn cd- en bladmuziek-collectie van J.S. Bach te onderhouden; en mijn diepste vriendschappen zouden enigszins in rouw zijn, en met mijn vriendschappen mijn minimaal goede leven, als ik niet af en toe een goede fles wijn open zou kunnen trekken. Men kan zich afvragen of het zo *is*, of 'onpartijdige' anderen zullen beamen, dat ik deze zaken hebben moet om een minimaal goed leven te hebben, of dat ik dat alleen maar *denk*. Laten we genereus zijn en aannemen dat het zo *is*. Kan ik dan zeggen: ik kan geen *tienden* geven zonder dat mijn goede leven substantieel kwetsbaarder wordt voor toekomstige tegenslagen? Nee: ten eerste heb ik, omdat ik zoveel méér heb dan wat er volgens de voor de hand liggende invullingen nodig is om 'voldoende reële keuze te hebben...', de schijn tegen. Maar vooral zou ik onwaarheid spreken als ik zou zeggen dat ik echt al mijn geld nodig heb: het is hoogstens plausibel dat om deze manier van leven te kunnen voortzetten, ik 'dezelfde orde van grootte van geld' nodig heb; maar dat ik niets kan missen kan ik mijzelf niet wijsmaken.

En zo is het niet alleen voor mij, maar voor de meeste rijken. Een leefstijl groeit meestal in relatie tot en stemt zich af op een bepaalde globale hoeveelheid geld, en kan doorgaans voortbestaan met die zelfde globale hoeveelheid;⁶ wie echt niets kan missen, leefde doorgaans al op de pof: als één van ons rijken klaagt dat hij geen *tienden* kan geven, zou hij waarschijnlijk ook (oprecht) moeten klagen dat hij sowieso al te weinig geld had...

Op de derde plaats. Kan het zijn dat iemand al zijn geld nodig heeft om zijn zelfrespect te behouden? Wat zelfrespect precies is en wat men ervoor nodig heeft, is allerm minst erg

helder.⁷ Men zou kunnen zeggen: idealiter is het zo dat, als men zijn leven alle andere zaken heeft die nodig zijn voor een goed leven, men daardoor ook zelfrespect heeft. Idealiter is dit misschien inderdaad zo, maar in werkelijkheid klopt het vaak zonder twijfel *niet*: men kan niet altijd zelf bepalen waaraan men zelfrespect ontleent; en er zijn zelfs sociale settings denkbaar waar een rijke, wil hij zijn zelfrespect kunnen behouden, niet alleen geen 10% weg kan geven maar zich zelfs in de schulden moet werken.⁸ Feit is echter, dat wij Nederlandse rijken doorgaans niet in zulke settings leven: om door onszelf en anderen gerespecteerd te kunnen zijn -en dit zijn uiteraard twee nauw verbonden zaken- is het voor ons hoogstens nodig om 'op dezelfde voet' te kunnen blijven leven.⁹

2 De rijken kunnen binnen hun ecologische voetafdruk leven

Dan kom ik nu toe aan de vraag wat voor beperkingen wij rijken zoal, zonder dat ons eigen goede leven er ernstig onder zou lijden, in acht kunnen nemen bij de besteding van ons geld. Ik wil één suggestie bekijken: dat we binnen onze ecologische voetafdruk kunnen leven. Ik zal verderop uitleggen waarom het voor de armen van groot belang kan zijn dat wij ons deze beperking opleggen.

Iemands 'ecologische voetafdruk' (laten we haar E noemen) is de hoeveelheid hulpbronnen die hij, als alle andere mensen net zoveel als hij zouden verbruiken, zou kunnen verbruiken zonder dat de aarde boven haar draagvermogen zou worden belast. Stel dat iedereen eenzelfde hoeveelheid hulpbronnen (noem haar G) nodig zou hebben om een goed leven te kunnen hebben. Waarom zouden wij rijken dan zonder ernstige schade aan ons goede leven binnen E kunnen leven? Met andere woorden, waarom zou G hoogstens even groot zijn als E? Uiteraard *hopen* we vurig dat dat zo is: want als G groter is dan E, dan leven we in wat we in een zeker opzicht een 'tragische' wereld kunnen noemen. Maar niet alleen hopen we dat, er is ook een reden om te denken dat onze hoop *terecht* is: die reden is dat wij onze centrale capaciteiten –daaronder versta ik onder andere onze sociale, emotionele en cognitieve capaciteiten- kunnen ontwikkelen op manieren die niet zo veel bronnen vergen, bijvoorbeeld in intermenselijke interactie, of met pen en papier...

Op dit punt kunnen zeker een aantal objecties opkomen. Om te beginnen klopt de aanname dat iedereen evenveel hulpbronnen nodig heeft om een goed leven te kunnen hebben, waarschijnlijk niet. Sommigen, bijvoorbeeld regeringsleiders,¹⁰ hebben waarschijnlijk meer hulpbronnen nodig; rijken wier goed leven vergroeid is met bepaalde dure projecten hebben waarschijnlijk om een goed leven te hebben niet alle hulpbronnen nodig die ze nu gebruiken, maar *misschien* toch meer dan de armen.¹¹ Als dit zo is, moet men hopen dat anderen met minder dan hun voetafdruk zoals eerder gedefinieerd toekunnen; anders leven we in een tragische wereld.¹² Algemener gesproken moeten we blijven hopen dat er een verdeling van hulpbronnen tussen mensen denkbaar is die voor allen een goed leven mogelijk maakt.

Een tweede bezwaar is dit: we hebben boven de mogelijkheid open gehouden dat wij rijken 'op dezelfde voet' door moeten kunnen leven als we ons goede leven of zelfrespect overeind willen houden. Maar als dat inderdaad zou kloppen, is het dan niet dwaas om te denken dat wij rijken nog een goed leven en zelfrespect kunnen hebben als we binnen onze voetafdruk gaan leven? Want dat zal zeer waarschijnlijk toch betekenen dat we niet op 'dezelfde voet' door kunnen leven... Ik zou op deze objectie antwoorden: we moeten in ieder geval hopen dat er een arrangement bestaat (of meerdere) waarin wij en alle anderen een goed leven kunnen hebben én de aarde er niet aan onderdoor gaat; en misschien betekent dat inderdaad dat we moeten hopen dat we een goed leven en zelfrespect kunnen hebben

zelfs als we in bepaalde opzichten niet op dezelfde manier verder kunnen leven – in mijn eigen geval, als ik bijv. maar eens per drie jaar in plaats van elk jaar naar Brazilië kan.¹³ Echter, houdt deze hoop, die we dus blijkbaar moeten hebben, niet tegelijkertijd de hoop in dat we veel meer dan 10% kunnen weggeven zonder dat ons goede leven eronder lijdt? Nee: ook iemand die binnen zijn voetafdruk een goed leven leeft, kan in de meeste sociale settings niet méér dan 10% van zijn geld weggeven zonder zijn goede leven veel kwetsbaarder te maken voor toekomstige tegenslagen.¹⁴

Er zijn nog veel meer beperkingen denkbaar die een rijke zich zonder schade aan zijn eigen goede leven bij de besteding van zijn geld kan opleggen. Ik heb hier geen plaats om die uit te werken, maar wil er nog één kort noemen: in bepaalde gevallen is het voor een rijke mogelijk om alleen fair trade producten te kopen en toch zijn goede leven niet ernstig te schaden. In Nederland is dat, vooral doordat er nog onvoldoende keuze is in fair trade producten, nu nog niet helemaal het geval; maar wél kunnen wij Nederlandse rijken nu al, zonder dat ons goed leven er ernstig onder lijdt, *veel* fair trade-producten kopen.

Afsluiting

Er resten mij nog slechts enkele slotopmerkingen. Allereerst ben ik, waar ik heb gepraat over geefgedragingen en beperkingen in geldbesteding die voor ons rijken zonder enstige schade aan ons goede leven mogelijk zijn, uitgegaan van één soort van visie op goed leven – die ik bovendien op een bepaalde manier heb uitgewerkt. Dat maakte de discussie vrij concreet, en bovendien wilde ik mij in dit korte bestek niets pretentieuzers op de hals halen. Maar ter afsluiting signaleer ik, zonder dat uit te willen werken, dat wat ik gezegd heb vaak ook klopt als men uitgaat van andere visies op goed leven; bijvoorbeeld van een visie die er geen genoegen mee neemt capaciteiten ‘in zekere mate’ te ontwikkelen, maar ze ‘ten volle’ wil ontwikkelen; of van een visie die zegt dat iemand de mogelijkheid moet hebben om te kiezen wat hij wenst en niet om te kiezen tussen wat zijn capaciteiten realiseert; of van een visie die zich richt op het daadwerkelijk ontwikkelen van capaciteiten en niet op de (reële) vrijheid om ze te ontwikkelen.¹⁵ Ik meen dat het in de meest plausibele versies van al deze visies overeind blijft dat de rijken tienden van hun geld kunnen geven zonder hun eigen goede leven ernstig te schaden. Wél zullen bepaalde visies –namelijk die visies die een ‘vol’ goed leven benadrukken, en die vinden dat het goede leven gelegen is in de vervulling van wensen- misschien meer zien in de gedachte dat de rijken niet zonder ernstige schade aan hun goed leven binnen hun ecologische voetafdruk kunnen leven; zij zullen er mogelijk eerder toe neigen te denken dat we in een tragische wereld leven.

Ten tweede. In dit paper heb ik, uitgaande van een theorie van goed leven, iets willen zeggen over wat wij rijken zonder grote schade voor ons goed leven voor de armen kunnen doen. Maar *hebben* de armen er ook iets aan als wij tienden geven, binnen onze ecologische voetafdruk leven, en eerlijke producten kopen? Zijn deze zaken werkelijk van betekenis voor de armen? Dat het geven van geld en het kopen van eerlijke producten helpt, is op het eerste gezicht goed voorstelbaar. Toch zijn velen hieromtrent sceptisch, en moet men het zorgvuldig aantonen; maar dat heb ik elders geprobeerd te doen en zal ik hier niet herhalen.¹⁶ Daarentegen wil ik wél iets zeggen over wat de armen eraan kunnen hebben als wij binnen onze ecologische voetafdruk gaan leven; want dat is misschien volstrekt onduidelijk: zo te gaan leven, kan men denken, is misschien goed voor de ‘duurzaamheid’, maar het is -hoewel betogen over armoede en duurzaamheid vaak worden verbonden- erg onduidelijk wat de armen ermee opschieten. Men kan suggereren dat er, als we binnen onze

voetafdruk gaan leven, misschien geld vrij komt dat we op een voor de armen gunstige manier kunnen beleggen en dat bij onze dood ten bate van armoedebestrijding weggeschonken kan worden; of dat we er door zo te leven misschien toe gebracht worden om in plaats van dure prullen fair trade-producten te kopen; enzovoort. Maar dergelijke mogelijke gevolgen van het leven binnen de voetafdruk zou men simpelweg op kunnen sommen; met andere woorden, ze verklaren nog niet waarom het belangrijk is het idee van de voetafdruk erbij te halen. Dat is, wil ik suggereren, belangrijk, en zelfs enorm belangrijk, omdat of voorzover leven binnen de voetafdruk een krachtige en concrete dynamiek op gang zet –onzelf en andere mensen inspireert- om een ideale situatie, waarin iedereen een goed leven heeft, ook de armen, dichterbij te brengen; want het is goed mogelijk dat we niet echt in beweging raken naar een dergelijke situatie zolang we blijven leven op een manier die voor zo'n ideale situatie 'te groot' is.

Ten derde. Wat ik in dit paper heb gedaan is, heb ik eerder gezegd, verbonden met de vraag wat wij rijken voor de armen van deze aarde *moeten* doen.¹⁷ Maar hoe geraken we van wat we *kunnen* doen naar wat we *moeten* doen? Eén mogelijkheid, die door veel auteurs onderschreven wordt, is deze: je moet iets voor anderen doen als aan twee voorwaarden is voldaan: (1) als je het kunt doen tegen geringe kosten voor jezelf; *en* (2) als je er anderen enorm mee helpt.¹⁸ Ik heb, uitgaande van één plausibele visie op goed leven, betoogd dat voor het geven van tienden en voor het leven binnen je ecologische voetafdruk aan voorwaarde (1) is voldaan: wij rijken kunnen deze dingen doen zonder aan ons eigen goede leven ernstige averij op te lopen. En ik heb zojuist aangegeven, maar niet uitgewerkt, dat aan voorwaarde (2) eveneens is voldaan: het kan de armen bijzonder vooruit helpen als wij rijken tienden geven en binnen onze voetafdruk leven. Als dat allemaal klopt, dan, zo zouden velen verdedigen, *moeten* wij rijken tienden geven en binnen onze voetafdruk leven.

Dit is slechts een kort en zoekend essay. Maar ik hoop dat het erin is geslaagd, een paar grote uitdagingen voor de filosofie in de 21e eeuw te schetsen en een begin te maken met het aannemen van die uitdagingen. Ik hoop dat u aan het denken bent gezet, en ook dat u inspiratie hebt opgedaan om woorden met daden te verbinden.

Noten

¹ Ik wil, hoewel een verantwoording van deze visie op goed leven dit paper te buiten gaat, enig idee te geven van de aantrekkelijkheid ervan: zij sluit aan bij liberale visies omdat ze spreekt van projecten en vooral van reële keuze daartussen. (Het belangrijkste voorbeeld van zo'n liberale visie is wel Rawls (1971); belangrijk is ook Williams (1982), die overeenkomsten maar ook fundamentele verschillen met Rawls heeft.)

Tegelijkertijd heeft de hier geschetste visie, waar ze spreekt van het (kunnen) ontwikkelen van capaciteiten iets gemeen met door de Grieken geïnspireerde visies op goed leven (Vooral wel met Aristoteles. Grieks en liberaal denken komen, net zoals hier, bij elkaar in bijv. Nussbaum (2000).) Verder poogt de omschrijving van de ene kant niet pas van een goed leven te spreken wanneer hele strikte voorwaarden zijn vervuld, bijvoorbeeld alleen wanneer alle capaciteiten van een mens in volledige vrijheid kunnen worden ontplooid, en wil ze van de andere kant ook niet te weinig voorwaarden stellen - wie slechts overleeft heeft daarmee bijvoorbeeld nog geen goed leven.

² Dit blijft ook overeind wanneer men zou preciezer zou bekijken waaraan tamelijk rijke mensen hun geld zoal besteden: want in hun bestedingspatroon zit zoveel rek dat ze zolang ze 'in dezelfde orde van grootte' over geld beschikken ook 'in dezelfde orde van grootte' geld opzij kunnen leggen.

³ Een bezwaar dat ik terzijde wil noemen is of we dit idee niet weer kunnen toepassen nadat we al eens tienden hebben gegeven? En dan weer, en weer... zodat er een 'reductio ad absurdum' ontstaat? (Ik ontleen dit bezwaar vrij aan Cullity (2004), die, weliswaar in een iets ander verband, spreekt van een 'iteratieve' benadering.) Nadat we dat gedaan hebben, kunnen we immers, als we dan nog steeds vrij veel geld hebben, opnieuw 10% weggeven zonder dat we in de toekomst ernstig in ons goede leven kunnen worden getroffen door tegenslagen. Hierop kan men antwoorden dat de vraag waar het hier om gaat is, of iemands goede leven door zijn geefgedrag substantieel kwetsbaarder voor toekomstige tegenslagen; en als dat de vraag is, dan is de relevante vergelijking die tussen een situatie waarin men iets geeft en een situatie waarin men niets geeft, en niet tussen een situatie waarin men iets geeft en een situatie waarin men nog meer geeft. (Dit levert een benadering op die in de woorden van Cullity (2004) 'aggregatief' is.)

⁴ In landen waar er geen effectieve sancties staan op belastingfraude en -ontduiking kan dit anders liggen.

⁵ Mijn problematisering van deze kwesties sluit enigszins aan bij Cullity's (2004) problematisering van 'commitment goods'.

⁶ Dit blijft ook bij preciezer onderzoek van hoe rijken hun geld besteden (aan huur, vaste lasten, verzekeringen, transport, vakantie, kleding, sparen...) overeind.

⁷ Vgl. bijv. Rawls' opmerkingen over respect en zelfrespect in Rawls (1971) en de rol van de 'social bases of self-respect' in o.a. Rawls (1993) en (2000).

⁸ Situaties waar van bepaalde mensen verwacht wordt dat ze grote feesten geven, grote bruidschatten betalen, e.d..

⁹ Ook is het voor ons doorgaans niet geloofwaardig om te zeggen: ik verlies totaal mijn zelfrespect als ik 10% van mijn geld weggeef en de meeste anderen het niet doen; het lijkt onduidelijk of dat ons zelfrespect überhaupt wel aantast, en niet veeleer doet toenemen...

¹⁰ En zieken die milieubelastende behandelingen nodig hebben, en artsen die patiënten moeten bezoeken, enz.

¹¹ Ik zeg met opzet 'misschien'; het is merkwaardig dat bijna alle auteurs hier impliciet heel stellig zijn, wanneer ze allen zeggen dat armoedegrenzen per land of andere context dienen te verschillen. Ik zou daar meer twijfels hebben: het missen van een TV is in Nederland erger dan in Mali, maar een deel van wat het missen van een TV inhoudt, verschilt niet tussen Nederland en Mali; net zo: het is misschien voor mij, die aan Bach en Brazilië verknocht is, erger om het daarzonder te moeten doen, dan voor iemand die veel op mij lijkt maar ergens in armoede leeft, waardoor hij die interesses nooit heeft kunnen ontwikkelen; maar voor een deel mist die persoon wel degelijk wat ik heb.

¹² Verder moeten we hopen dat velen met iets minder dan de nu berekende voetafdruk toe kunnen, omdat de grootte van de voetafdruk in de toekomst misschien onder druk komt te staan door bevolkingsgroei e.d..

¹³ Misschien heeft dat ook zonnige kanten (misschien komt er zo bijvoorbeeld meer tijd voor Bach).

¹⁴ De suggesties die ik in dit paper doe zijn soms wel met elkaar verenigbaar en soms niet, een probleem dat ik hier niet helemaal zal uitwerken. Twee voorbeelden. (1) Als men 10% van zijn geld weggeeft én fair-tradeproducten koopt, die duurder zijn, maakt men, vergeleken met wanneer men niets zou doen, zijn goede leven wellicht belangrijk kwetsbaarder voor toekomstige tegenslag. (2) Ik meen dat men zó binnen zijn voetafdruk kan leven dat men zijn kwetsbaarheid voor toekomstige tegenslag niet vergroot; als dat kan, kan men én binnen zijn voetafdruk leven én 10% van zijn geld weggeven zonder zijn goede leven belangrijk kwetsbaarder te maken voor toekomstige tegenslag, vergeleken met wanneer men niets doet.

¹⁵ De twee laatstgenoemde theorieën zijn misschien respectievelijk meer liberaal en meer Grieks.

¹⁶ Vgl. o.a. Cullity (2004) en hfd. 1 van mijn diss. in wording.

¹⁷ Preciezer: wat we moreel gesproken moeten doen, wat we verplicht zijn te doen.

¹⁸ Vgl. Cullity (2004) voor dit idee en de brede acceptatie ervan.

Verwijzingen

Cullity, Garrett (2004). *The Moral Demands of Affluence*. Oxford: Oxford UP.

Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge: Cambridge UP.

Rawls, John (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge MA: Harvard UP.

---- (1993). *Political Liberalism*. New York: Columbia UP.

---- (2000). *Justice as Fairness. A Restatement*. Cambridge MA: Harvard UP.
Williams, Bernard (1982). 'Persons, Character and Morality'. In: *Moral Luck. Philosophical Papers 1973-1980*. Cambridge: Cambridge UP. (pp. 1-19)